

УДК 274.477

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/78-1-5>

Петро КОТЛЯРОВ,

orcid.org/0000-0002-8917-8926

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії мистецтва
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) pkotl.univ@gmail.com*

Володимир ЗУЙКОВ,

orcid.org/0009-0001-7858-8997

*викладач-стейкхолдер кафедри педагогіки та психології
Українського гуманітарного інституту
(Буча, Київська область, Україна) zujkovvolodimir@gmail.com*

РЕФОРМАЦІЯ В ЖЕНЕВІ: РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ДОКТРИНИ ЖАНА КАЛЬВІНА (1530–1560-Х РР.)

Основна мета статті полягає в аналізі особливостей реформаційних процесів у Женевській Республіці в період 1530–1560-х років. Дослідження сфокусовано на ключовій ідеї Жана Кальвіна щодо права на застосування сили для захисту релігійних переконань, а також боротьби проти зовнішньої агресії і внутрішніх бунтів у державі. Також у статті розглянуто окремі аспекти ідей кальвінізму крізь призму реформаційних процесів, що відбувались у Женевській Республіці в 1530–1560-х рр. На основі джерел та шляхом опрацювання як зарубіжної, так і української історичної літератури, репрезентовано основні етапи Женевської Реформації, в контексті якої висвітлено біографію та релігійну діяльність Жана Кальвіна. На основі порівняльного аналізу було розглянуто одне із складних питань тогочасного західноєвропейського реформаційного руху, яке стосувалося проблеми участі християнина у військових діях та права на застосування мечя у захисті релігійних переконань. У якості порівняння поглядів на цю проблему, поряд з концепцією Жана Кальвіна також було проаналізовано погляди ведучих реформаторів Німеччини – Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона. Було звернено увагу на право князів щодо використання зброї як проти тих хто порушував суспільні норми в середині держави, так і про право князів підняти меч проти свого сюзерена. Побіжно висвітлено фундаментальні принципи кальвінізму щодо державної влади, політичного розвитку суспільства та відносини держави і церкви. З'ясовано вплив низки стрижневих подій і персоналій на розвиток кальвінізму в Женеві та його поширення в інших містах Західної Європи. Результати дослідження можуть бути корисними для визначення впливу ідей Ж. Кальвіна на християнську теологію та практику, а також для розуміння стосунків релігійних протестантських спільнот з державною владою, їх ставленням до військової служби та участі у військових діях.

Ключові слова: кальвінізм, протестантизм, Жан Кальвін, Мартін Лютер, Реформація, захист переконань.

Petro KOTLIAROV,

orcid.org/0000-0002-8917-8926

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Art History
Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine) pkotl.univ@gmail.com*

Volodymyr ZUIKOV,

orcid.org/0009-0001-7858-8997

*Teacher and stakeholder at the Department of Pedagogy and Psychology
Ukrainian Institute of Arts and Sciences
(Bucha, Riv region, Ukraine) zujkovvolodimir@gmail.com*

THE REFORMATION IN GENEVA: IMPLEMENTATION OF THE IDEAS OF THE PROTESTANT DOCTRINE JOHN CALVIN (1530–1560S)

The primary objective of the article is to analyze the characteristics of the Reformation processes in the Republic of Geneva during the period of the 1530s–1560s. The research focuses on Jean Calvin's key idea regarding the right to use force to defend religious beliefs, as well as the struggle against external aggression and internal uprisings within the

state. The article also examines specific aspects of Calvinist ideas through the lens of the Reformation processes that took place in the Republic of Geneva during the 1530s–1560s. Based on sources and by studying both foreign and Ukrainian historical literature, the main stages of the Genevan Reformation are presented, within which the biography and religious activities of Jean Calvin are highlighted. A comparative analysis is used to explore one of the complex issues of the Western European Reformation movement of that time, concerning the problem of a Christian's participation in military actions and the right to wield the sword in defense of religious beliefs. Alongside John Calvin's concept, the views of leading German reformers, Martin Luther and Philipp Melancthon, are also analyzed for comparison. Attention is drawn to the right of princes to use arms both against those who violated societal norms within the state and the right of princes to take up arms against their overlord. The article briefly addresses the fundamental principles of Calvinism regarding state power, political development of society, and the relationship between the state and the church. The influence of several key events and personalities on the development of Calvinism in Geneva and its spread to other cities in Western Europe is also examined. The research results may be useful for understanding the influence of John Calvin's ideas on Christian theology and practice, as well as for understanding the relationship between Protestant religious communities and state authorities, their attitudes towards military service, and participation in military actions.

Key words: Calvinism, Protestantism, John Calvin, Martin Luther, Reformation, defense of beliefs.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Реформація XVI ст. стала переломним періодом в історії Європи, ознаменувавши розкол у західній гілці християнства та появу численних протестантських рухів. Одним із найважливіших центрів європейської Реформації була Женева, де, завдяки активній діяльності проповідника та реформатора французького походження Жана Кальвіна, впродовж 1530–1560-х рр. було здійснено спробу практичного втілення реформаційних доктрин у всі сфери релігійного та державно-політичного життя. Нове вчення та практичне застосування ідей Кальвіна щодо стосунків і обов'язків держави та суспільства суттєво вплинуло на церковне й громадське життя не лише в Женеві, а й у багатьох містах тогочасної Західної Європи.

Кальвіністський рух також суттєво вплинув на формування законодавства, соціальні структури, освіти та етику праці Нового часу, створивши принципово нове соціальне та культурне середовище, що сприяло розвитку демократичних і конституційних ідеалів. Всебічному дослідженню реалізації ідей кальвіністської доктрини сприяє міждисциплінарний принцип, який передбачає поєднання методологічних підходів низки гуманітарних наук (зокрема, історії, теології, правознавства, політології тощо).

Вивчення реформаційних процесів в Женеві, порівняння їх з аналогічними проблемами в Німеччині, дає змогу зрозуміти сутність глибинних процесів в європейському протестантському русі XVI ст. Аналіз специфіки релігійних та політичних поглядів Жана Кальвіна та інших європейських реформаторів в частині відношення до війни та права захисту релігійних переконань, дозволяє оцінити вплив кальвіністського вчення на суспільно-політичний розвиток Женеві та інших протестантських громад Європи. Дослідження реалізації ідей кальвінізму на практиці дає можливість з'ясувати, яким чином зміни в релігій-

ному житті тогочасної Європи вплинули на розвиток громадянського суспільства та формування державних інститутів, а також на творення сучасної протестантської системи цінностей (першою чергою, з її ставленням до питань релігії, влади та особистої свободи).

Поряд з тим, актуальність досліджуваної теми також зумовлена зростанням інтересу до історії протестантизму в Україні на сучасному етапі. Своєю чергою, дослідницький внесок у розробку цієї теми дозволить краще зрозуміти витoki та розвиток кальвінізму, його вплив на європейський та український соціуми, що сприятиме покращенню міжконфесійного діалогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія Реформації в Женевській Республіці, характеризується великим корпусом різноманітних досліджень, що стосуються не лише релігійних та культурних, а й соціально-політичних трансформацій, які зробили Женеву одним з провідних центрів протестантизму в Європі.

До проблем Женевської Реформації зверталися не лише зарубіжні дослідники, але й українські. Серед праць сучасних українських вчених з досліджуваної проблематики варто виділити статтю історикинь О. Осмоловської та Н. Мініч (2018), предметом якої є Женевська Реформація в період панування старої аристократії. Заслужують на увагу публікації релігієзнавця В. Докаша, що стосуються правового аспекту відносин держави та церкви в соціальній доктрині кальвінізму (Докаш, 2006) й дослідження Реформації в контексті соціальних вимірів (Докаш, 2019). Правознавиця О. Львова також досліджувала ідеї влади у вченні Ж. Кальвіна з точки зору теорії держави та права (Львова, 2019), а філософ С. Стасенко вивчав їх крізь призму дослідження теоретичних джерел сучасного лібералізму (Стасенко, 2013).

Історії кальвінізму присвячені енциклопедичні статті авторства П. Голобуцького (2007), В. Люба-

щенко (2012), а також один з розділів багатотомного видання «Історія релігії в Україні» (Колодний, 2002). Серед сучасних зарубіжних вчених відзначаємо доробок протестантських богословів А. Макграта (2017) (студії з історії протестантизму в Європі та внеску кальвіністів у цей процес), Дж. Пайпера (2021) (проповідь про життя та діяльність Ж. Кальвіна), а також Е. Andrews (2023), Т. Parker (2007) (монографічні дослідження, присвячені біографії видатного реформатора) та J. Witte (2019) (вивчення ставлення Ж. Кальвіна до питань державного управління тощо).

Не оминули проблему кальвіністської Реформації і релігійні діячі, вихідці з України. До таких можна віднести представника української діаспори початку ХХ ст. З. Бичинського (1911), який здійснив спробу дати розгорнуту історію виникнення протестантизму починаючи з проблем церкви ХІІІ ст. і до виникнення та становлення протестантських рухів, з особливим акцентом на кальвінізм.

Таким чином, сучасні дослідники використовуючи міждисциплінарний підхід, поєднуючи історію, богослов'я, релігієзнавство, правознавство та інші дисципліни, достатньо ґрунтовно висвітлити проблему зародження протестантизму в Європі (зокрема, у його кальвіністському варіанті).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вищезазначене продукує посилення інтересу до питання Реформації в Женеві та необхідність глибокого дослідження цієї проблеми в контексті практичного застосування ідей Ж. Кальвіна. Однак не можна сказати, що усі проблеми вирішені і розставлені необхідні акценти. Перш за все, це стосується дослідження соціально-політичної динаміки, пов'язаної з впливом кальвінізму та Женевської Реформації на тогочасне суспільство й подальший розвиток європейського протестантизму. Однією із важливих проблем тогочасного європейського протестантського руху, включно із кальвінізмом, було питання відношення християн до військової служби, питання щодо права влади карати злочинців і бунтівників, а такою права на застосування зброї християнином проти зовнішніх ворогів. Болючим питанням було і право збройного виступу підданих проти своїх сюзеренів, коли йшлося про захист релігійних переконань. Значна частина цих питань актуальна і для сучасного протестантизму. Також залишається актуальним вивчення ролі кальвінізму в процесі розбудови церковних і світських інституцій (зокрема, вплив руху на формування концепції громадянських прав та свобод, структури влади й принципів правової держави). Таке дослідження дозволить з нових позицій пере-

глянути вплив кальвінізму на суспільні та політичні процеси в Європі середини ХVІ ст., а також сприятиме формулюванню стратегій розвитку цих ідей у наш час.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Мета статті* – відстежити особливості реформаційних процесів у Женевській Республіці в 1530–1560-х рр. *Предметом дослідження* є ключові ідеї Жана Кальвіна щодо права на застосування меча у захисті релігійних переконань та боротьби проти як зовнішньої агресії так і бунтів всередині держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з провідних течій Реформації, поряд із лютеранством та англіканством, є кальвінізм – напрям протестантизму, який сформувався у першій половині ХVІ – середині ХVІІ ст. Батьківщиною кальвінізму вважається Швейцарія, де виникли перші в Європі кальвіністські (реформатські) громади, що спричинили поділ країни на католицькі та протестантські кантони, таким чином, суттєво трансформували не лише релігійне, але й суспільно-політичне, економічне та культурне життя. Кальвінізм швидко поширився й на інші країни Західної Європи (зокрема, на Францію, Нідерланди, Шотландію, Англію та окремі князівства Німеччини) (Любашенко, 2012).

Ідеологом кальвінізму був французький теолог і юрист Жан Кальвін (1509–1564), який, поряд з Мартіном Лютером та Ульріхом Цвінглі, вважається одним із трьох головних діячів європейської Реформації (Докаш, 2019: 147). Він народився 10 липня 1509 р. в м. Нуайон у Франції в родині Жерара Кальвіна – канонічного юриста та секретаря місцевого єпископа. Завдяки турботі батька Жану Кальвіну вдалося отримати хорошу освіту. В різні роки він навчався в Паризькому, Орлеанському та Бурзькому університетах, де вивчав юриспруденцію та філософію. Особливий вплив на його подальшу діяльність здійснив італійський юрист, засновник юридичного гуманізму Джованні Андреа Альчато (латиніз. форма – Альціати). Саме ці обставини у подальшій діяльності допомогли Кальвіну стати не лише одним із головних реформаторів, але й отримати визнання великого християнського юриста.

Підтримка реформаційних ідей Ніколаса Копе, ректора Паризького університету, а також «Справа плакатів» («Affaire des Placards»), яка започаткувала гоніння на реформаційні рухи і перші страсти у Франції, змусили Кальвіна до еміграції. Його першим притулком за межами Франції став Базель (Бичинський, 1911: 115; Witte, 2019: 2–3). Саме тут у 1536 р. Ж. Кальвін опублікував перше

видання трактату «Інституція християнської релігії» (*«Institutio Christianae religionis»*) – свій найважливіший твір у чотирьох книгах, в якому було викладено основні принципи кальвіністського вчення (Кальвін, 1986: VII) і послідовно спростувалися доктрини інших віровчень. Як зазначав З. Бичинський, цей твір одразу поставив Ж. Кальвіна на чолі протестантського руху й приніс йому славу «Аристотеля та Фоми Аквінського реформованої церкви» (Бичинський, 1911: 122).

У липні 1536 р. Ж. Кальвін прибув до Женеви – міста з населенням близько 12 тис. мешканців, розташованого на кордоні Швейцарії та Франції, яке на той час було прихистком для багатьох політичних та церковних вигнанців. Тут він познайомився з місцевим проповідником Гійомом Фарелем, за наполяганням якого залишився у місті вчителювати та став пастором євангельської церкви, й швидко перебрав на себе значний вплив (Бичинський, 1911: 123–124). Практичну реалізацію положень доктрини Ж. Кальвіна під час його перебування у Женеві в українській історіографії названо «Женевським експериментом». Суть останнього полягала у встановленні угоди між державою та церквою, яка забезпечувала рівність відносин шляхом збереження регулятивної ролі державного механізму (Докаш, 2006: 123).

Перша спроба «Женевського експерименту» Ж. Кальвіна припадає на 1530-і рр. У цей час він видав Сповідання віри, що складалось з 21-го параграфа (стисло висвітлені основні принципи євангельського вчення). Останнє призначалось для поширення серед мешканців міста й мало бути керівництвом для викладання у школах. Окрім того, спільно з Г. Фарелем Ж. Кальвін розробив кодекс заборон щодо публічної поведінки. Обидва документи було схвалено міською владою Женеви і затверджено в листопаді 1536 р. (Бичинський, 1911: 123–124; Докаш, 2019: 150).

За положеннями кальвіністського вчення, людина від природи схильна до зла та непокори, тому потребує суворого контролю. Відповідно, світська влада повинна карати громадян не лише за кримінальні злочини, а й за образу Бога та прояви аморальності (Осмоловська, Мініч, 2018: 154). Зрештою, в січні 1537 р. Велика Рада Женеви видала розпорядження, яке забороняло аморальні звичаї, азартні ігри, хрещення дітей повитухами тощо. Дотримання цих норм суворо контролювалось владою під загрозою публічного покарання або тюремного ув'язнення. У липні 1537 р. дотримання Сповідання віри стало обов'язковим для всіх мешканців міста шляхом необхідного складання присяги (Бичинський, 1911: 125–126).

Після приходу до влади супротивників Реформації та конфлікту Ж. Кальвіна з Великою Радою, в квітні 1538 р. його разом з Г. Фарелем було позбавлено пасторських посад і вигнано з Женеви. Проповідники вирушили спочатку до Берна, потім – до Цюриха, пізніше – до Базеля (Бичинський, 1911: 126–127). Переїхавши до Страсбурга, який вважався ще одним центром французьких протестантів-вигнанців, у серпні 1540 р. Ж. Кальвін одружився з вдовою Іделеттою Штордер, членкинею своєї церкви (Бичинський, 1911: 131–132).

У 1540 р. до влади в Женеві знову прийшли прихильники Реформації, саме тому, після тривалих переконань з боку Г. Фареля та офіційного запрошення від уряду Женевської Республіки, Ж. Кальвін, повернувся до міста, де і перебував до кінця свого життя (Бичинський, 1911: 135–138; Осмоловська, Мініч, 2018: 162).

На другому етапі так званого «Женевського експерименту» в 1540-х рр. він продовжив реалізацію своїх релігійних, суспільних та політичних ідей. Варто зазначити, що Кальвін був не самотній у спробі упорядкувати суспільство. Адже важливим завданням, яке намагалися реалізувати європейські реформатори стосувалося побудови гармонійного суспільства із реформованою релігією, де владні структури і суспільство перебувають у гармонії, що ґрунтується на біблійних принципах. Однак шляхи для здійснення важливих структурних перетворень реформаторам бачилися по різному. Так само по різному дивилися вони і на те, чи в усьому християнин має підпорядковуватися представникам влади. Тому спробуємо коротко окреслити погляди різних реформаційних таборів на проблему реформування суспільства і те, наскільки далеко поширюється світська влада у питанні примусу членів суспільства/християн у тих чи інших питаннях, особливо коли це не відповідає євангельським нормам.

Отже, якщо брати лютеранство, то для провідного теолога німецької Реформації Філіпа Меланхтона дієвим засобом реформування суспільства була освіта. Він неодноразово у публічних виступах та трактатах артикулював цю думку наступним чином: «Що може надати людству більше переваг, ніж наука? Жодне мистецтво, жодне ремесло, й істинно, жодні плоди землі...»¹,

¹ «Was anders nämlich verschafft denn dem gesamten Menschengeschlecht größere Vorteile als die Wissenschaften? Keine Kunst, kein Handwerk, wahrhaftig auch kein landwirtschaftliches Produkt, ja sogar nicht einmal die Sonne, die viele für die Urheberin des Lebens gehalten haben, ist in dem Grade notwendig wie die Kenntnis der Wissenschaften. (Melancthon, 1977: 98)

коли «наука гине», то «людський рід перетворюється на диких, бродячих тварин». У такому суспільстві, переконує Меланхтон, не діють ні право, ні закон, а суспільство втрачає керованість і навіть релігія не допомагає.² На думку реформатора, наука є тим чинником, який допомагає у створенні «впорядкованої законом держави і судової практики» (Melanchthon, 1977: 98). Погляди Меланхтона цілком корелюються із його гуманістичними поглядами, адже відомо, що до Реформації він був одним із провідних європейських гуманістів. Однак, щоб не склалося уявлення, що він відстоює виключно гуманістичні ідеали і залишає релігію на другому плані, приведемо у якості ілюстрації ще одну цитату із трактату-промови «De philosophia» і якому лейтмотивом є думка, що наука, перш за все слугує славі церкви і, по-друге – приносить користь державі: «Нічого не може бути кращим, ніж слава церкви, нічого немає ціннішого» (Melanchthon, 2010: 133). А тому: «... саме ця причина повинна спонукати нас досягати високих успіхів у навчанні, щоб принести максимально велику користь для держави і церкви» (Melanchthon, 2010: 133).

Цікавими є і судження Мартіна Лютера, який після початку Реформації зіткнувся із одним із найсерйозніших викликів – селянським повстанням (1524–1525 рр.). І хоча Лютер у жорсткій формі засудив повсталі селян, однак він звернув погляд і на іншу, не менш важливу проблему, пов'язану із функціонуванням світської влади. У трактаті «Проти розбійних і грабіжницьких згай селян», який Лютер написав ще в той час, коли не згасли останні вогнища повстання, він визначив світську владу як караючу і яка є засобом вияву Божого гніву, втіленням невідворотної вищої справедливості. Однак він звинувачує не лише селян як призвідників повстання, а звертається і до князівської світської влади, яка повинна використовувати, можливо, останній шанс для покаяння і внутрішнього покращення. Лише тоді, можливо, Бог зупинить покарання та спустошення (Luther, 1525).

Лютер не обмежується лише закликами до покаяння. Він як і Меланхтон розумів глибинні причини суспільних виразок і проблем. І їх вирішення він теж, як не дивно, бачив у освіті. У створенні нової системи шкільної і вищої освіти, яка б

виховувала школярів і студентів у дусі цінностей Реформації. Існуюча морально застаріла система освіти, на думку реформатора, не могла вирішити поставлене завдання (Borst, 1979: 572). Однак піклування реформуванням освіти Лютер вважав за потрібне передати державі, світській владі. Саме ця ідея є лейтмотивом трактату «До радників усіх міст землі німецької. Про те, що їм належить засновувати і підтримувати християнські школи» (Лютер, 1994: 178), який вийшов друком на початку лютого 1524 р. і став публічним зверненням до світської влади за підтримкою.

Що ж стосується другого питання щодо непокори владі, яка вимагає того, що суперечить Божим постановам, то для лютеран це було надзвичайно дражливе питання, особливо якщо взяти до уваги той факт, що Німеччина була розділена на велику кількість князівств, які іноді формально, а у більшості реально, перебували у різних формах васальної залежності від імператора Священної римської імперії. З початком Реформації частина князівств перейшла на бік Реформації, а імператор Карл V, залишився у лоні католицизму і присвятив своє життя викоріненню Реформації. Тож перед протестантськими князями гостро постало питання щодо права застосування меча проти свого сюзерена. Відповідь від лютеранського табору у письмовій формі надав Філіп Меланхтон, який категорично не визнавав повстань, оскільки будь яка влада – це інститутція встановлена Богом (Bretschneider, 1854: 645), проти якої категорично забороняється піднімати меч. Щоправда, визнає реформатор, іноді воля влади категорично суперечить Божим постановам. У такому випадку, цитує Меланхтон слова ап. Петра: «... необхідно підкорятися більше Богові, ніж людям» (Дії Апостолів 5:29). Звісно, цей текст має широкий діапазон трактування – від пасивного непослуху, до відкритого збройного повстання. Проте реформатор не рекомендує братися за зброю, навпаки, переконує: «слід терпіти владу, якщо зміни неможливі без народного руху, без бунту і чвар» (Melanchthons Werke in Auswahl, 1951: 158–161).

Але ці рекомендації більше стосувалися права на повстання селян і міщан. А як діяти князям, які відповідали за своїх підданих, які були гарантами Реформації і миру? Це було складне питання, на яке Меланхтон теж намагався відповісти у дусі християнського гуманізму. Його аргументація ґрунтується на тому, що князь має повноваження вступити у війну лише за одностайної згоди підданих, з рук яких він отримав владу («a quo accipit imperium») (Scheible, 1978: Nr. 264). Але лише у тому випадку, коли усі піддані сповідують одну

² «Weil ohne Recht und Gesetz und ohne Religion weder staatliche Gemeinschaft aufrechterhalten noch Vereinigungen von Menschen zusammengeführt und regiert werden können, wird das Menschengeschlecht nach Art wilder Tiere umherstreifen, wenn die Wissenschaften untergehen». (Melanchthon, 1977: 98)

релігію. Але в перші роки Реформації, коли релігійна ідентичність не завжди була однозначно виражена, і не усі одностайно були переконаними прихильниками нового вчення, князь, вважає Меланхтон, не має права примушувати підданих до війни навіть у частині захисту євангелічного вчення («causa Evangelii») (Scheible, 1978: 264), оскільки це були не їхні власні переконання (Scheible, 1978: Nr. 264).

Інший аргумент полягав у тому, що віруючі взагалі не повинні турбуватися про збройний захист, адже як істинні християни вони повинні повністю віддаватися в руки Божі (Scheible, 1978: Nr. 264).

Зовсім іншої думки на цей рахунок притримується Жан Кальвін. В «Інституції» Кальвін присвятив спеціальний розділ про управління державою у якому торкнувся обов'язків влади при виконанні своїх повноважень. Проаналізувавши три форми управління: монархічну, аристократичну і демократичну він зазначає, що не легко визначити, яка з них є найкращою, але «наш обов'язок повинуватися і підкорятися тим, кого Бог поставив» (Кальвін, 1986: 229). Зі свого боку влада має набір функцій і повноважень. Що стосується покарань всередині країни, то Кальвін тут категоричний. Він зазначає, що будь яка влада, навіть та, що керується Божим законом, має право на насильство і пролиття крові, оскільки «влада, при виконанні кар не робить нічого сама від себе, але виконує присуди Божі» (Кальвін, 1986: 230). Навпаки, дуже шкідливим для суспільства загалом буде, якщо влада буде терпима до зла на шкоду загалу (Кальвін, 1986: 230). З цього, робить висновок Кальвін, «...для царів мусить бути деколи конечне і законне взяти до рук зброю, щоб заспокоїти розрухи збунтованих людей, щоб помагати гнобленим, або щоб злі вчинки лихих людей покарати» (Кальвін, 1986: 230).

Однак, як відомо, протестантський табір був єдиний у тому, що влада має право на покарання бунтівників, але як бути із зовнішньою агресією, із правом на війну загалом? Жан Кальвін розумів цю проблему і пояснює, що у Новому Заповіті немає жодного прикладу чи постанови, з чого можна було б зробити висновок, що війна для християнина дозволена. До того ж, переконує Кальвін, зовсім не варто шукати відповідь на це питання у вченні апостолів, оскільки їх метою було навчати про духовне царство Христа, а не влаштовувати справи земного правління (Кальвін, 1986: 230). Нічого у цьому напрямі не змінив і Христос під час свого першого приходу, адже він навіть «не наказав воїнам кидати зброю» (Кальвін, 1986: 230).

Не можна кидати зброю і тоді, коли «йде мова про збройний виступ проти ворогів, тобто проти озброєних бандитів» (Кальвін, б. д.). Цікаво, що реформатор говорить, що у такому випадку навіть не потрібно шукати якусь незначну виправдальну формальну причину. Тобто, це прямий обов'язок підніматися на війну проти ворогів.

Однак, з цього не випливає, що Кальвін уважав війну єдиним засобом вирішення проблем. Навпаки, він настійливо переконує, що вони [влада] «повинні уникати війни, поки не будуть примушені до неї крайньою необхідністю» (Кальвін, б. д.). А до того треба випробувати усі наявні дипломатичні засоби і методи, перед тим як братися за зброю. І найголовніше, як слідує із Інституції, Кальвін не рекомендував державним керівникам при усякому кровопролитті «не піддаватися своїм особистим почуттям, а керуватися суспільними інтересами» (Кальвін, 1986: 230).

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок. Отже, звернення до теоретичної спадщини Жана Кальвіна та інших європейських реформаторів дозволило прослідкувати позицію керівників Реформації щодо важливого питання, яке стосується правомірності застосування зброї у захисті релігійних переконань. Особливу увагу було звернуто на позицію Жана Кальвіна щодо права влади застосовувати силу проти порушників суспільного порядку. Оскільки подібні проблеми були спільні для усього європейського протестантського табору, то для більш ґрунтовного розуміння цієї проблеми було залучено також праці головних теологів Реформації – Мартіна Лютера та Філіпа Меланхтона. В цілому, якщо судити із джерел, Жан Кальвін, так як і зазначені керівники протестантського руху, не ставили під сумнів правомірність застосування владою сили щодо придушення повстань або покарання злочинців. На думку Кальвіна людина від природи схильна до зла та вияву непослуху, отже мають бути ті посадовці, які в силу наданої їм влади будуть здатні суворо контролювати і карати тих, хто проявляє непослух. Також світська влада має право карати не лише за кримінальні злочини, але й за образу Бога та прояви аморальності. Проте питання застосування військової сили проти зовнішньої агресії, проти права на ведення війни загалом, права застосування меча залишалося предметом дискусій. Лютеранський табір в особі Філіпа Меланхтона відкидав навіть саму думку збройного виступу протестантських князів проти свого суверена, натомість Жан Кальвін, навпаки, вважав обов'язком християнина у разі потреби брати до рук зброю і виступати на захист євангелічного вчення та своєї держави. Його аргу-

ментация базується на тому, що хоча Христос особисто і не давав повеління брати до рук зброю, але, разом з тим, як вважає Кальвін, і не заборонив цього робити.

Теоретичні розробки Кальвіна цього складного питання стануть основою для інших протестант-

ських лідерів, оскільки як покаже подальша історія, практично усі країни Західної Європи у другій половині XVI – першій половині XVII країн поринуть у вир релігійних війн, а питання щодо застосування зброї у захисті релігійних переконань стануть ключовим у збереженні протестантизму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrews E. D. John Calvin : A Solitary Quest for the Truth. 2023. 342 p. URL: <https://goo.su/K1a9Gj> (date of access: 08.03.2024).
2. Borst A. Lebensformen im Mittelalter. Frankfurt a. M. : Nikol, 1979. 783 p.
3. Corpus reformatorum / ed. by C. G. Bretschneider. Brunsvigae : C.A. Schwetschke, 1854. Vol. 20. 830 p.
4. Luther M. Widder die stürmenden bawren. *Andy Drummond's website*. 1525. URL: https://andydrummond.net/muentzer/PDFs/luther_against_tumultuous_peasants.pdf (date of access: 16.05.2024).
5. Melanchthon P. Lobrede auf die neue Schule. *Melanchthon deutsch*. Leipzig, 1977. P. 96–105.
6. Melanchthon P. Rede über die Philosophie. *Melanchthon deutsch. Schule und Universität, Philosophie, Geschichte und Politik*. Leipzig, 2010. Vol. 1. P. 131–141.
7. Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften / ed. by H. Scheible. Stuttgart – Bad Cannstatt : Frommann-Holzboog, 1978. Vol. 2. 487 p.
8. Melanchthons Werke in Auswahl. Bd. 2/1. Gütersloh : C. Bertelsmann, 1951.
9. Parker T. H. L. John Calvin : A Biography. Louisville, London, 2007. 224 p. URL: <https://goo.su/HbWn> (date of access: 08.03.2024).
10. Witte J. John Calvin. *Great Christian Jurists in French History* / ed. by O. Descampes, R. Domingo. Cambridge, 2019. P. 117–133. URL: <https://goo.su/HQzUtn> (date of access: 08.03.2024).
11. Бичинський З. Історія і суть протестантизму. Пiттсбург, 1911. 197 с. URL: <https://goo.su/hesky> (дата звернення: 08.03.2024).
12. Голобуцький П. В. Кальвінізм. *Енциклопедія історії України* / ред. В. А. Смолій. Київ, 2007. Т. 4. 528 с. URL: <https://goo.su/G9gIchS> (дата звернення: 08.03.2024).
13. Докаш В. Принципи взаємовідносин держави і церкви в соціальних доктринах протестантів : правовий аспект. *Релігійна свобода. Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти : науковий щорічник* / ред. А. Колодний. Київ, 2006. С. 122–125.
14. Докаш В. Реформація в контексті соціальних вимірів. *Спадок Реформації: до 500-річчя 95 тез Мартіна Лютера та пам'яті Ю. О. Голубкіна (1941–2010)* / ред.: С. Б. Сорочан, А. М. Домановський. Харків, 2019. 250 с. URL: <https://goo.su/6zSf2> (дата звернення: 08.03.2024).
15. Історія релігії в Україні : у 10-ти т. / ред. А. Колодний. Київ : Світ Знань, 2002. Т. 5 : Протестантизм в Україні. 424 с. URL: <https://goo.su/kMzcqh> (дата звернення: 08.03.2024).
16. Кальвін І. Інституція або навчання християнської релігії. Атланта, Торонто, 1986. 238 с.
17. Львова О. Л. Ідея влади в часи реформації : Ян Гус, Мартін Лютер, Жан Кальвін. *Правова держава*. 2019. № 30. С. 76–84. URL: <https://goo.su/EkGzVQ> (дата звернення: 08.03.2024).
18. Любащенко В. І. Кальвінізм. *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. Київ, 2012. URL: <https://goo.su/5pOaML> (дата звернення: 08.03.2024).
19. Макрат А. Небезпечна ідея християнства. Протестантська революція : історія від шістнадцятого до двадцять першого століття. Київ : Дух і літера, 2017. 664 с.
20. Осмоловська О. Ю., Мініч Н. П. Кальвіністська реформація в Женеві в період панування старої аристократії (1540–1554 рр.). *Гілея : науковий вісник*. 2018. № 138 (1). С. 162–166. URL: <https://goo.su/UDEK> (дата звернення: 08.03.2024).
21. Пайпер Дж. Жан Кальвін. Божественное величие слова. Чернигов : In Lumine Media, 2021. 64 с.
22. Стасенко С. О. Біля витоків сучасного лібералізму : ідеї Ж. Кальвіна і Дж. Локка про цивільне правління і свободу совісті. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2013. № 2. С. 50–56. URL: <https://goo.su/YhLwgz5> (дата звернення: 08.03.2024).

REFERENCES

1. Andrews, E. D. (2023). *John Calvin : A Solitary Quest for the Truth*. <https://goo.su/K1a9Gj>
2. Borst, A. (1979). *Lebensformen im Mittelalter*. Frankfurt a. M. : Nikol.
3. Bretschneider, C. G. (Ed.). (1854). *Corpus reformatorum* (T. 20). Brunsvigae : C.A. Schwetschke.
4. Luther, M. (1525). Widder die stürmenden bawren. *Andy Drummond's website*. https://andydrummond.net/muentzer/PDFs/luther_against_tumultuous_peasants.pdf
5. Melanchthon, P. (1977). Lobrede auf die neue Schule. *У Melanchthon deutsch* (с. 96–105). Leipzig.
6. Melanchthon, P. (2010). Rede über die Philosophie. In *Melanchthon deutsch. Schule und Universität, Philosophie, Geschichte und Politik*. (T. 1, с. 131–141). Leipzig.

7. Scheible, H. (Ed.). (1978). *Melanchthons Briefwechsel. Kritische und kommentierte Gesamtausgabe, im Auftrag der Heidelberger Akademie der Wissenschaften* (T. 2). Bad Cannstatt : Frommann-Holzboog.
8. *Melanchthons Werke in Auswahl. Bd. 2/1.* (1951). Gütersloh : C. Bertelsmann.
9. Parker, T. H. L. (2007). *John Calvin : A Biography*. Louisville, London <https://goo.su/HbWn>
10. Witte, J. (2019). John Calvin. In O. Descampes & R. Domingo (Ред.), *Great Christian Jurists in French History* (с. 117–133). Cambridge. <https://goo.su/HQzUtn>
11. Bychynskiy, Z. (1911). Istoriiia i sut protestantyzma [The history and essence of Protestantism]. Pittsburh. <https://goo.su/hesky> [in Ukrainian].
12. Holobutskiy, P. V. (2007). Kalvinizm [Calvinism]. U V. A. Smolii (Red.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the history of Ukraine* (T. 4). Kyiv: Naukova dumka. <https://goo.su/G9gIchS> [in Ukrainian].
13. Dokash, V. (2006). Pryntsypy vzaiemovidnosyn derzhavy i tserkvy v sotsialnykh doktrynakh protestantiv : pravovyi aspekt [Principles of relations between the state and the church in the social doctrines of Protestants: legal aspect]. U A. Kolodnyi (Red.), *Relihiina svoboda. Vzaiemyny derzhavy i relihiinykh orhanizatsii: pravovi ta politychni aspekty : naukovyi shchorichnyk – Religious freedom. Relations between the state and religious organizations: legal and political aspects: scientific yearbook* (s. 122–125). Kyiv. [in Ukrainian].
14. Dokash, V. (2019). Reformatsiia v konteksti sotsialnykh vymiriv [Reformation in the context of social dimensions]. U S. B. Sorochan & A. M. Domanovskiy (Red.), *Spadok Reformatsii: do 500-ricchcia 95 tez Martina Liutera ta pamiaty Yu. O. Holubkina (1941–2010) – The legacy of the Reformation: to the 500th anniversary of 95 theses of Martin Luther and the memory of Yu. O. Golubkin (1941–2010)* (s. 250). Kharkiv. <https://goo.su/6zSf2> [in Ukrainian].
15. Kolodnyi, A. (Red.). (2002). Istoriiia relihii v Ukraini : u 10-ty t.: T. 5. Protestantyzm v Ukraini [History of religion in Ukraine: in 10 volumes: Volume 5. Protestantism in Ukraine]. Kyiv : Svit Znan. <https://goo.su/kMzcqh> [in Ukrainian].
16. Kalvin, I. (1986). Instytutsiia abo navchannia khrystyianskoi relihii [The institution or teaching of the Christian religion]. Atlanta, Toronto. [in Ukrainian].
17. Lvova, O. L. (2019). Ideia vlady v chasy reformatsii : Yan Hus, Martin Liuter, Zhan Kalvin [The idea of power during the Reformation: Jan Hus, Martin Luther, Jean Calvin]. *Pravova derzhava – The legal state*, (30), 76–84. <https://goo.su/EkGzVQ> [in Ukrainian].
18. Liubashchenko, V. I. (2012). Kalvinizm [Calvinism]. U I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskiy & M. H. Zhelezniak (Red.), *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy – Encyclopedia of Modern Ukraine*. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. <https://goo.su/5pOaML> [in Ukrainian].
19. Makgrat, A. (2017). Nebezpechna ideia khrystyianstva. Protestantska revoliutsiia : istoriia vid shistnadtsiatoho do dvadtsiat pershoho stolittia [A dangerous idea of Christianity. The Protestant Revolution: A History from the Sixteenth to the Twenty-First Century]. Kyiv : Dukh i litera. [in Ukrainian].
20. Osmolovska, O. Yu., & Minich, N. P. (2018). Kalvinistska reformatsiia v Zhenevi v period panuvannia staroi arystokratii (1540–1554 rr.) [The Calvinist Reformation in Geneva during the reign of the old aristocracy (1540–1554)]. *Hileia : naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, (138 (1)), 162–166. <https://goo.su/UDEK> [in Ukrainian].
21. Paiper, Dzh. (2021). Zhan Kalvyn. Bozhestvennoe velychye slova [Jean Calvin. The Divine Majesty of the Word]. Chernyov : In Lumine Media. [in Russian].
22. Stasenko, S. O. (2013). Bilia vytokiv suchasnoho liberalizmu : idei Zh. Kalvina i Dzh. Lokka pro tsyvilne pravlinnia i svobodu sovisti [At the origins of modern liberalism: the ideas of J. Calvin and J. Locke about civil government and freedom of conscience]. *Nauka. Relihiia. Suspilstvo – Science. Religion. Society*, (2), 50–56. <https://goo.su/YhLwgz5> [in Ukrainian].